

L'«ORDO DE NUPTIIS CELEBRANDIS»
DEL RITUAL DEL MONESTIR DE SANT CUGAT DEL VALLÈS

per JOAN BELLAVISTA I RAMON

En el ritual del monestir de Sant Cugat —Ms. 73 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de l'any 1218—, en els ff. 25-37 hi ha la missa i el ritual de la celebració del matrimoni, objecte de la nostra atenció.

La missa

El formulari no s'ha conservat sencer. El f. 25 comença amb el darrers mots del verset al·leluiaic corresponent a la missa votiva de l'Esperit Sant, el mateix del Diumenge de Pentecosta. El fragment evangèlic que el segueix (Jn 14, 23-31^a), procedeix de la mateixa missa. En la missa de casament en l'ordinari de Mallorca del 1515,¹ continua figurant-hi el mateix evangeli. Si ens fixem, però, en els ordinaris de Barcelona de 1501 i 1532, el fragment evangèlic correspon a Mc 10, 1-9.²

Les peces de la missa continuen essent el formulari de la de l'Esperit Sant, com és ara el cas de l'antífona de l'ofertori. Guiant-nos per la primera oració secreta i la primera postcomunió, de la mateixa procedència que les peces anteriors, deduïm que l'oració col·lecta tindria el mateix origen. El costum d'emprar la missa de l'Esperit Sant per a aquesta ocasió es manté encara en el segle XVI en els dos ordinaris de Barcelona i en altres indrets.

Pel que fa a la procedència d'una segona secreta i d'una segona postcomunió, i, hem de suposar, d'una segona col·lecta, cal cercar-la en la missa «Pro sponso et sponsa», que ja trobem en els sacramentaris medievals, com es el cas del de Vic (núm. 1415 i 1428), la qual passarà després al missal tridentí. En el Sacramentari de Barcelona, contemporani del Ritual de Sant Cugat, a la missa pels esposos únicament hi trobem

1. *Ordinarium* de Mallorca, imprès a València el 1516, f. XIX i s.

2. Vers el s. IX, el text de Mt 19, 1-6, és substituït per Mc 10, 1-9. Ccf. K. RITZER, *Le mariage dans les églises chrétiennes*, Paris 1962, p. 153, nota 130.

les tres oracions sense cap referència a les oracions de la missa de l'Esperit Sant.³

Els tres prefacis alternatius del ritual també són coneguts. El primer està en consonància amb les restants peces de la missa votiva esmentada. Per a les celebracions que s'escauen en festes de la Mare de Déu, la rúbrica indica el corresponent prefaci, però anomena cada una de les principals festivitats marianes. Correspon al prefaci del Sacramentari de Vic per a la festivitat de l'Assumpció de Maria. Tot i que el sacramentari de Vic té prefaci propi per a la missa dels esposos, en els ordinaris de Barcelona de 1501 i 1532 continua figurant-hi el de l'Esperit Sant, únic prefaci de la missa de casament.

El ritual estalvia l'ús del sacramentari i transcriu sencer el cànon romà de la missa, precedit del prefaci comú i acompanyat, després de la comunió, de les oracions de postcomunió. En aquest cas, la pregària eucarística i les oracions a l'entorn del *parenostre* corresponen a l'ordinari de la missa del Sacramentari Gregorià. Les oracions d'abans i després de la comunió s'ajusten a les variants que presenta el Sacramentari de Ripoll, seguint les tradicions medievals pròximes a les que restaran fixades en el missal tridentí.

Pel que fa el cànon, no podem passar per alt la pràctica mantinguda, encara en aquesta època, d'incorporar, a la llista de sants del *communiantes*, sants locals, en el nostre cas sant Cugat. És una llàstima, en canvi, que hagi renunciat a l'*hanc igitur* propi de l'Hadrianum, que encara manté el Sacramentari de Vic.

El formulari de la missa no inclou l'antífona de comunió. En els dos ordinaris barcelonins del primer terç del segle XVI hi ha el cant «Spiritus Sanctus docebit vos...» (AMS 107 RBCKS).

El ritu matrimonial

La mutilació del manuscrit en el començament del ritu no ens permet conèixer quin era el seu encapçalament. En tot cas, creiem que no estaria gaire lluny del que hem escollit per iniciar aquest apartat. De fet, en l'Ordinari de Barcelona de 1501 el ritu va precedit d'aquest títol: *Ordo sive ritus de nuptiis celebrandis*.⁴ Són els mateixos mots que pocs anys després adoptarà l'altre ordinari barceloní, de 1532.⁵

La similitud de la missa i del ritu del matrimoni que ara ens ocupa amb els ordinaris citats anteriorment permet suposar que el de Sant Cugat devia tenir un encapçalament semblant. És aquesta la raó que fa su-

3. Ms de la Bibl. Vat. lat 3542, f. 166-166v.

4. *Ordinarium sacramentorum barchinonense* 1501, Edició facsímil, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, f. 31v.

5. *Ordinarium sacramentorum*, imprès a Barcelona per Pere Montpezat, a. 1532, 147 folis numerats.

posar que, immediatament abans de la missa, devia tenir lloc la benedicció de les arres. Molt més encara si tenim present que l'oració per beneir-les d'aquests ordinaris és la mateixa del Sacramentari de Vic (núm. 1103). Recordem, de passada, l'origen hispànic d'aquesta benedicció.⁶

La celebració pròpiament sacramental del matrimoni es relaciona més directament amb els ritus de després de la comunió, on es diu explícitament *sacerdos coniungat eos ad unum...* i amb la doble cerimònia de passar la núvia a l'esquerra del nuvi i de la velació de la noia i de les espalles de la parella.

En el nostre ordo, i també en els altres esmentats i en el mateix sacramentari de Vic, ara tenen lloc les oracions de la benedicció. El formulari emprat és el de l'Hadrianum. Notem unes petites variants pel que fa al lloc que ocupen. Mentre que el sacramentari vigatà les posa abans del *Pax domini*, seguint el model de l'Hadrianum, els altres rituals les han passat a després de la comunió del sacerdot. Una altra variant, que ja trobem en el SVic, és que l'oració «Deus qui potestate» i, la seva continuació «Respice propitius», ara s'han convertit en un «Prefatio».

La rúbrica del SVic encara parla de la comunió dels esposos cosa que ja no fan ni el nostre ritual ni els dos ordinaris. Possiblement, sigui el pas de la benedicció nupcial per a després de la comunió del prevere el que es relacioni amb aquest fet. En tot cas, sembla legítim pensar que durant el període que separa el SVic del nostre ritual es perd aquesta pràctica.

Ara, després de combregar el prevere, els nuvis s'acosten a la barana o reixa que separa la nau del cor. Un cop allà, tenen lloc els ritus més significatius: el lliurament dels que es casen al sacerdot, la velació i la unió. El sacerdot abans de resar la postcomunió, diu l'oració «Propietare», el prefaci «Qui potestate» i l'oració «Omnipotentem deum». Retornat a l'altar i, després de la doble postcomunió, resa l'oració de benedicció «Benedicat vobis» sobre els esposos agenollats davant l'altar. Aquestes dues darreres oracions tenen la mateixa procedència que l'oració de la benedicció de les arres al principi de la missa. Totes tres formen un valuós testimoni de la supervivència de la litúrgia hispànica, amb elements que havia heretat de l'època hispànoromana.⁷ Respecte a l'oració «Omnipotentem deum» existeixen unes petites variants, de poc interès. En el Liber Ordinum, l'oració comença «Deum qui ad...». El nostre ritual hi afegeix, al final, «Prestante domino nostro...». La fórmula de benedicció, «Benedicat dominus», en l'Ordinari de Sant Cugat, acaba amb la conclusió pròpia «Ipse vobis quod precamur...», i en el SVic, «Ipsium qui unum trinum...»

Els tres rituals catalans que han servit de referència per a aquest tre-

6. LO col. 435-436.

7. K. RITZER, *Le mariage*, p. 300

ball acaben amb la coneguda benedicció «Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob», que després va passar al missal del sant Pius V, també com a benedicció de comiat.

Anotacions finals

Un tret característic de l'ordo que hem analitzat és, sens dubte, el substrat de litúrgia hispànica que ha conservat. Amb tot, hom diria que l'intermediari que li ha servit de model era molt pròxim al SVic, si no és el mateix sacramentari. En efecte, les dues peces hispàniques, «Omnipotentem deum», i «Benedicat vobis», són comunes als dos rituals. Seguint la comparació, afegim que la mateixa benedicció final «Deus Abraham» pròpia de la litúrgia romana, també és de procedència hispànica.⁸

Resulta tan alligador o més comparar la rúbrica de després de la comunió, *Post comunione veniant hii qui coniugendi sunt...* quan els pares de la parella lliuren els seus fills al sacerdot. La rúbrica, gairebé en els mateixos termes, la trobem en el SVic. El que aquí convé subratllar és que tots dos rituals, la manllevem de la litúrgia hispànica⁹ i la reprodueixen quasi al peu de la lletra.

El resultat final, seguint la rúbrica, és que el sacerdot lliura l'esposa a l'espòs, i amb paraules molt pròximes a les de la vella litúrgia, *tradat sacerdos puella...*,¹⁰ seguides de la mateixa benedicció «Deus Abraham» Aquest lliurament que fa el sacerdot de la noia al marit és la primera vegada que es troba com a acte litúrgic.

Arribat el moment del comiat el sacerdot, abans de la benedicció final, recorda als nuvis que durant tres nits han de guardar continència. Novament observem que la rúbrica d'aquest precepte és molt semblant a la del SVic. Reculant una mica més, anem a raure una altra vegada a la litúrgia hispànica, per bé que allà només es demani una nit de continència.¹¹

El SVic, seguint la rúbrica del Liber Ordinum, ens aclareix, cosa que no fa el de Sant Cugat, que la raó de la continència és *pro sancta comunione*, que el de Vic reproduceix literalment. Per al nostre cas, quan ja no es parla de la comunió als nous esposos, la rúbrica sonaria arcaica si no fos per la llarga tradició que té. La pràctica de l'abstinència del primer o els primers dies era coneguda fins i tot fora del cristianisme. Entre els testimonis cristians es cita el cànon 101 dels *Statuta ecclesiae antiqua* (segle V). Sembla que cal cercar-ne l'origen en les tres nits de Tobies, segons el relat de la Vulgata.¹²

8. LO col. 438.

9. LO col. 436.

10. LO col. 438, *Explicitis his, tradis puellam viro dicens.*

11. LO col. 438-439.

12. Tb 6, 16-22.

Una darrera qüestió, més de tipus arqueològic que jurídic, seria el sentit precís de la frase *iuxta cancellos*. El més probable és que en l'època del ritual es referís a la balustrada o reixa de separació entre el cor i la nau. La cosa no resulta gens simple des del moment que ens adonem que la frase és una simple reproducció d'una expressió que ja es troba en el Liber Ordinum.¹³ En aquest cas, el sentit precís caldria cercar-lo en els vestigis arquitectònics d'abans del romànic.

D'alguna manera relacionada amb l'anterior, seria la qüestió del doble sentit de la frase *in facie ecclesiae*. L'expressió sembla que apareix per primera vegada en el papa Alexandre III.¹⁴ Pel que fa al matrimoni a la porta de l'església, els rituals d'aquesta època no semblen pas tenir-ho present. El sentit jurídic de la frase, més aviat és el reconeixement públic del matrimoni, que va obrint-se camí progressivament. En el nostre cas, més que l'expressió verbal, el fet del reconeixement es dedueix de la pública celebració litúrgica.

Abreviacions

AMS	R. J. HESBERT, <i>Antiphonale missarum sextuplex</i> , Brussel·les, 1935.
LO	M. FÉROTIN, <i>Le Liber Ordinum</i> , París 1904.
OMR	P. BRUYLANTS, <i>Les oraisons du missel romain</i> , Lovaina 1952, 2 vol.
SB	Sacramentari de Barcelona, Bibl. Vat. ms. lat. 3547.
SHad	Sacramentari gregorià de tipus <i>hadrianum</i> ; cf. ed. J. DESHUSSES, <i>Le sacramentaire grégorien</i> , Friburg 1971.
SRip	A. OLIVAR, <i>Sacramentarium rivipullense</i> , Madrid-Barcelona 1964.
SVic	A. OLIVAR, <i>El sacramentario de Vic</i> , Madrid 1953.

[ORDO DE NUPTIIS CELEBRANDIS]¹⁵

- 1 *ALLE*. Alleluia.
VR. Veni sancte spiritus, reple corda tuorum fidelium et tui amor] /f.25/ris in eis ignem accende.
- 2 *Sequentia sancti evangelii secundum Iohannem*. In illo tempore: Dixit dominus Ihesus discipulis suis. Si quis diligit me sermonem meum servavit.../f.25v/...Et sicut mandatum dedit michi pater sic facio. (Jn 14, 23-31)

13. LO col. 436.

14. RITZER, *Le mariage*, p. 409, nota 651.

15. En la transcripció del text del manuscrit utilitzem aquestes sigles: [] mots que manquen per llacunes del manuscrit; <> mots oblidats pel copista; [] mots afegits als marges; i {} mots que cal suprimir.

Demde uelat eos sacerdos iurum
per scapulas et caput puelle et
ponat iugale sup humos eoz dicez.
n nre patris. ⁊ filii. ⁊ sps sci. ⁊.

Post h det sup eos benedictione.

Propiciare hanc dicez orem⁹.

Dne supplicationib⁹ nris ⁊ is
titutis tuis quib⁹. ⁊ pagatione
humani generis ordinasti be
nign⁹ assiste. ut qd te auctore
nigis. te auxiliante seruet. P
dum nrm ihu. x. filiu tuu qui
tecū uiuit ⁊ regnat i unitate
spis s⁹ d⁹s. p oia secla seclor. am.

Dns ubi. ⁊ Et e spu tuo. Sur
su corda. ⁊ habem⁹ ad dnm.

Tunc amoneat eos sacerdos ut
apollitione se custodiant usque
interciã nocte. Pea absoluat eos

In nñe patris ⁊ filij dicens.

In spū s: ambulate cum pace.

Junta missa inclmans se ante altare dicat
hanc orationem.

Placeat t̄ sc̄a d̄s trinitas obseq̄
um seruitutis mee. ⁊ p̄ia ut hoc

facficũ laudis quod oculis tue ma

iestatis in digno obtuli. t̄ sit ac

ceptabile. in hq: tom̄bo p̄ quib̄

illud optuli. sit te miserãte p̄piciã

bile. **Q**uius t̄ r. d. poia. s. f. añ.

Missã sc̄e marie in aduentu dñi. officium
missã est angl̄. R. tallã r̄of. r̄of. R. antea p̄

Quod officiu defunc
toꝝ. collecta.

S qui debeate marie uirginis

- 3 *Offertorium*. Confirma hoc deus quod operatus es in nobis a templo tuo...(AMS 106 RBCKS)
- 4 *Hic offeratur (sic) sponsus et sponsa panem et vinum et candelam.*
- 5 *Secreta*. Munera domine quesumus obla/f.26/ta sanctifica et corda nostra... (SHad 527)
- 6 *Secreta*. Suscipe domine quesumus pro sacra conubii lege munus oblatum...(SHad 834)
- 7 [*Prephatio*]
 Per omnia secula seculorum. Amen.
 Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.
 Sursum corda. Habemus ad dominum.
 Gratias agamus domino deo nostro. Dignum et iustum est.
 Vere dignum et iustum est equum et salutare. Nos tibi semper et ubique gratias agere. Domine sancte pater omnipotens eterne deus. Per Christum dominum nostrum. Qui ascendens super omnes celos sedensque ad dexteram tuam.../f.26v/...(SHad 522)
 Sanctus, sanctus
- 8 *In omnibus festivitibus sancte Marie et in comemorationis (sic) eiusdem per totum annum.*
 Per omnia secula seculorum.
 Dominus vobiscum.
 Sursum corda.
 Gratias agamus domino deo nostro.
 Vere dignum et iustum est equum et salutare. Nos tibi semper et ubique gantias agere. Domine sancte pater omnipotens eterne deus. Et te in purificatione, anunciatione, assumptione, nativitate /f.27/ comemoratione... (SVic 572)¹⁶
 Sanctus. III.
- 9 *Prefatio cotidiana*
 Per omnia secula seculorum.
 Dominus vobiscum.
 Sursum corda.
 Gratias aga /f.27v/mus domino deo nostro.
 Vere dignum et iustum est equum et salutare. Nos tibi semper et ubique gratias agere. Domine sancte pater omnipotens etene deus per Christum dominum nostrum. Per quem maiestatem tuam laudant angeli... (SHad 3)
 Santus. III.
- 10 [Te igitur...
 Memento domine famulorum famularumque tuarum et omnium]
 /f.28/ christianorum (sic) quorum tibi fides cognita est ... (SHad 6)

16. Propi de l'Assumpció de Maria, no esmenta cap més misteri marià.

- 11 Comunicantes et memoriam venerantes... /f.28v/ Cornelii, Cipriani, Laurentii, Cucuphatis... (SHad 7)
- 12 Hanc igitur oblationem... (SHad 8)
- 13 Quam oblationem.../f.29/... (SHad 9)
- 14 Qui pridie quam pateretur.../f.29v/...(SHad 10)
- 15 Unde et memores domine.../f.30/...(SHad 11)
- 16 Supra que propicio... (SHad 12)
- 17 Supplices te rogamus.../f.30v/...(SHad 13)
- 18 Memento etiam domine... (SHad 13 bis)
- 19 Nobis quoque peccatoribus.../f.31/...(SHad 14)
- 20 Per quem omnia... (SHad 15)...
- 21 Per ipsum...(SHad 16)
- 22 Oremus. Preceptis /f.31v/ salutaribus moniti... (SHad 17)
- 23 Pater noster... (SHad 18)
- 24 Libera nos quesumus domine.../f.32/...(SHad 19)
- 25 Pax domini sit semper vobiscum.
- 26 Agnus dei (SHad 20). III vicibus.
- 27 *Oratio quando mittit. IIIam. partem in calice.*
Hec sacrosancta comixtio corporis et sanguinis tui.../f.32v/ /preparatio salutis. (SRip 9)
- 28 *Oratio sancti Augustini episcopi quam sacerdos dicat ante acceptio-
nem corporis et sanguinis domini*
Domine Ihesu Christe fili dei vivi... (SRip 9)
- 29 *Post perceptionem dicat hanc orationem*
Corporis domini mei Ihesu Chiste quod /f.33/ accipi et sanguis eius quem potavi inhereat queso in visceribus meis ut non veniat michi ad iudicium neque ad condemnationem, sed sit ad salutem et remedium anime mee et perducatur me ad vitam eternam. Per. (SRip 12)¹⁷
- 30 *Post comunione, veniant hii qui coniungendi sunt, accedant sad sacerdotem iuxta cancellos et veniat pater pueri aut aliquis de propinquis apprehendens manum pueri tradat eum sacerdoti. Similiter quoque faciant et parentes puella. El sacerdos coniungat eos ad unum. Et statuatur puellam ad latus sinistrum pueri. /f.33v/ Deinde velat eos sacerdos, virum per scapulas et caput puella et ponat iugalem super humeros eorum dicens*
In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.
- 31 *Post hoc det super eos benedictionem hanc dicens*
Oremus. Propiciare domine supplicationibus nostris... Per dominum... Amen. (SHad 837)

17. Pròxim a SRip, però amb variants.

- 32 Dominus vobiscum R/. Et cum spiritu tuo.
 Sursum corda R/. Habemus ad dominum. /f.34/
 Gratias agamus domino deo nostro. <R/> Dignum et iustum est.
 Vere dignum et iustum est equum et salutare, nos tibi semper et ubi-
 que gratias agere domine sancte, pater omnipotens eterne deus. Qui
 potestate virtutis tue... /ff. 34v-35/... Per eundem dominum. (SHad
 838-839).
- 33 *Sequitur Oremus.*
 Omnipotentem deum qui ad multiplicandum humani generis (*sic*)
 prolem benedictionis sue dona /f.35v/ largire... (LO co. 437-438).
 Prestante domino nostro Ihesu Chiste qui tecum vivit et regnat per
 omnia secula seculorum. Amen.¹⁸
- 34 *Deinde revertatur sacerdos ad alf.36/tare missam canere.*
- 35 *Postcom.* Sancti spiritus domine corda nostra... Per dominum.
 (SHad 525)
- 36 *Postcom.* Quesumus omnipotens deus, instituta providentie tue...
 (SHad 839)
- 37 *Celebrata missa flectant genua nubentes ante altare et sacerdos dicat{*
sacerdos} super eos hanc benedictionem
 Benedicat vobis dominus omnipotens nostri oris eloquio.../f.36v/ (LO
 col. 437). Ipse vobis quod precamur concedat. Qui unum trinum pos-
 sidet nomen et vivit et gloriatur deus in secula seculorum. Amen.
 (SVic 1423)
- 38 *Post hec surgentes a terra, tradat sacerdos puellam viro suo, dicens*
hanc benedictionem
 Deus Abraham, Deus Ysaach, Deus Yacob sit vobiscum et ipse vos
 coniungat... per omnia secula seculorum. Amen. /f.37/ (OMR 202)
- 39 *Tunc moneat eos sacerdos ut a pollutione se custodiant usque in ter-*
ciam noctem. Postea absolvat eos dicens
 In nomine patris, et Filii et Spiritus Sancti, ambulate cum pace.
- 40 *Finita missa inclinans se ante altare dicat hanc orationem:*
 Placeat tibi sancta Trinitas... (SRip 13).

18. Conclusió pròpia de l'Ordinari de Sant Cugat.